

Slovotvorba adjektiv – mutace

CJA 009 Morfologie II

Adjektiva opakování

- představují plnovýznamový ohebný slovní druh, pojmenovávají vlastnosti substancí (osob, zvířat, neživých jevů konkrétních i abstraktních) a některé druhy relací (vztahů)
- dělí se na kvalifikační (kvalitativní) a relační
 - kvalifikační vyjadřují vlastnosti substancí, obvykle neutvořená, většinou je možné je stupňovat
 - relační vyjadřují kromě vlastností substancí i vztah k další substanci, ději nebo okolnosti, od jejichž názvů jsou utvořena, většinou se nestupňují, pouze v přeneseném významu (prkennější x prkenný)

Adjektiva opakování

- flexe trojího druhu
- složená (adjektivní) flexe
- jmenná flexe
- smíšená flexe
- nesklonná adjektiva

Slovotvorba adjektiv

- tvoří se pomocí všech tří slovotvorných postupů:
- mutace
- modifikace
- transpozice

Slovotvorné postupy

- mutace: obsah výchozího pojmu se výrazně mění, výchozí pojem se blíže specifikuje vztahem k jinému pojmu (*ryba* „základ“ – *ten, kdo ji loví* „příznak“ – *rybář*)
- modifikace: obsah základového pojmu se nemění, pouze se přidává dodatečný příznak (*dům* „základ“ – *deminuce* „příznak“ – *domek*)
- transpozice: obsah pojmu je z jedné kategorie přeřazen do jiné pojmové kategorie, primárně záležitost skladby (*jet rychle* „základem sloveso“ – *rychlá jízda* „základem substantivum“)
- konverze: pouhá záměna koncovek, bezpříponové odvozování (*dobrý* – *dobro*, *kmotr* – *kmotra*)

Mutace

- 1. desubstantivní adjektiva
- 2. deverbální adjektiva
- 3. deadjektivní adjektiva
- 4. deadvverbální adjektiva

1. Desubstantivní adjektiva

- 1a) předmětně vztahová adjektiva
- 1b) adjektiva s významem podobnosti
- 1c) adjektiva podle nápadného rysu
- 1d) adjektiva látková

2. Deverbální adjektiva

- 2a) adjektiva příznačné dějové vlastnosti
- 2b) adjektiva účelová
- 2c) adjektiva pasivní možnosti (sklonu)
- 2d) adjektiva široce dějově vztahová

Deadjektivní adjektiva

- 3a) adjektiva kategorie slučovací
- 3b) adjektiva adaptovaná z cizích přídavných jmen

1a) Předmětně vztahová adjektiva

- adjektiva individuálně přivlastňovací
- FORMANTY:
- k maskulinům -ův/-ov-a/-ov-o
- k femininům -in/-in-a/-in-o
- oboje smíšená flexe

Adjektiva druhově přivlastňovací

- *k názvům živých bytostí*
- velmi produktivní
- FORMANTY:
- k názvům živých bytostí -í/-sk-ý/-ck-ý
- např. babí, bleší, lví, mužský, dámský, rolnický
- rozšířená varianta -ovsk-ý: strýcovský, otcovský

Adjektiva druhově přivlastňovací

- adjektiva předmětně vztahová k názvům neživých věcí a pojmů
- FORMANTY: produktivní -ov-ý (dubový, vodový, chlebový, vlakový)
- méně produktivní -n-ý (rostlinný, ovesný, vápenný), -n-í/-ovn-í (zbrojní, lodní, srdeční, bankovní)

Adjektiva druhově přivlastňovací

- skupina adjektiv předmětně vztahových odkazujících ke jménům míst: -sk-ý/-ck-ý/-n-í (venkovský, zámecký, německý, státní)
- zvláštní skupina také názvosloví anorganický sloučenin, využito vztahových příponových formantů: -n-ý, -nat-ý, -it-ý, -ičit-ý, -ečn-ý/-ičn-ý, -ov-ý, -ist-ý, -ičel-ý - umělá přípona

ÚKOL

- *K uvedeným substantivům najděte přivlastňovací adjektiva:*
- matka, teta, žákyně, král, proděkanka, Artemis, Zeus

Řešení

- matčín, tetín, žákynin, králův, proděkančín,
Artemidin, Diův

Úkol

- *Roztřídte daná adjektiva se sufixem -ovský do jednotlivých kategorií (druhově přivlastňovací x místní).*
- královský, židovský, venkovský, mistrovský, žižkovský, chomutovský, litvínovský, mnichovský, rodičovský, přerovský, klatovský, silvestrovský, mukařovský, prostějovský, strahovský, otcovský, domovský, sokolovský, havířovský, vdovský, slavkovský, trutnovský, turnovský, klukovský, krejčovský

Řešení

- *Roztřídte daná adjektiva se sufixem -ovský do jednotlivých kategorií (**druhově přivlastňovací** x **místní**).*
- **královský, židovský, venkovský, mistrovský, žižkovský, chomutovský, litvínovský, mnichovský, rodičovský, přerovský, klatovský, silvestrovský, mukařovský, prostějovský, strahovský, otcovský, domovský, sokolovský, havířovský, vdovský, slavkovský, trutnovský, turnovský, klukovský, krejčovský**

Úkol

- *K následujícím názvům míst utvořte příslušná adjektiva.*
- Evropa, Košice, nebesa, zámek, Paříž, Poděbrady, Anglie, moře, Labe, Korea, Brandýs, Váh, Haag, Orient, Bilbao, Hnězdno, Krivoj Rog, Ohře

Řešení

- evropský, košický, nebeský, zámecký, pařížský, poděbradský, anglický, mořský, labský, korejský, brandýský, vážský, haagský, orientální, bilbajský, hnězdenský, krivorožský, oherský n. oheřský

1b) Adjektiva s významem podobnosti

- **PRODUKTIVNÍ FORMANT:** -ovit-ý (kašovitý, klišovitý), využíváno v názvech botanických a zoologických (violkovité, psovité)
- **OMEZENĚ PRODUKTIVNÍ FORMANT:** -at-ý (strakatý), -ovat-ý (klišovatý), -nat-ý (dřevnatý), -it-ý (dlanitý), -ist-ý (zlatistý), -ov-ý (lososový)

Úkol

- *K uvedeným základům najděte adjektiva podobnosti, utvořte spojení.*
- kočka – pohyb, tygr – vzhled, pes- druh, věnec – vzor, kliš – roztok, bůh – jídlo, zub – zed', peklo – rámus, chlupy – knedlík

1c) Adjektiva podle nápadného rysu

- rys vnější
- FORMANTY: -at-ý (bradatý, hlavatý), varianty -ovat-ý (pihovatý), -nat-ý (skalnatý), -av-ý (děravý), -iv-ý (červivý), -it-ý (blanitý), -ovit-ý (sukovitý)
- rys vnitřní
- FORMANTY: -n-ý (něžný, ctnostný), -iv-ý (důvěřivý), z předložkových pádů -ý (bezpracný), -n-ý (dočasný), -n-í (podzemní), -sk-ý (nadmořský)

Úkol

- *Utvořte adjektiva vyjadřující nápadný vnější rys od následujících substantiv:*
- roh, piha, jed, chlup, hlas, krev, vráska, barva, věk, kost
- *K uvedeným základům najděte adjektiva podle nápadného rysu, utvořte spojení:*
- vous – muž, krev – rána, dřevo – papír, díra – nádoba, jíl – dno, osten – drát, trn – houští, vápno – půda

1d) Adjektiva látková

- UŽ NEPRODUKTIVNÍ FORMANT: -ě/en-ý, cca 20 adjektiv
- DALŠÍ FORMANT: -ov-ý (porcelánový, bronzový, sýrový)
- *Jaká další slova utvořená formantem -ě/-ený znáte?*

Řešení

- dřevěný, skleněný, měděný, hliněný, drátěný, vlněný, plátěný, bavlněný, proutěný, slaměný, olověný, kostěný, lněný, plstěný, kožený

2a) Adjektiva příznačné dějové vlastnosti

- slouží k charakterizaci děje
- aktivní vlastnost:
- FORMANT: -l-ý (jen ke slovesům dokonavým, např. zjemnělý, osmahlý, oteklý, zdechlý)
- často základem slovesa znamenající změnu stavu
- pasivní vlastnost:
- FORMANT ke slovesům dokonavým: -n-ý (vzdálený, očarovaný), -t-ý (napjatý, nadutý < nadout se)
- VELMI PRODUKTIVNÍ FORMANT ke slovesům nedokonavým: -n-ý (vařený, tištěný), -t-ý (bitý)
- málo průhledná slova červený < obarvený červem a zelený < obarvený „zelím“, rostlinnou šťávou

2b) Adjektiva účelová

- znamená „určen k vykonávání činnosti označené fundujícím slovesem“
- **PRODUKTIVNÍ FORMANT:** -c-í (bicí, tahací, hasicí)
- **DALŠÍ FORMANTY:** -ac-í (hnětací), -ic-í (žehlicí), -n-í (učební), -n-ý (bodný), -ov-ý (výběrový)

Úkol

- *Vysvětlete rozdíl mezi následujícími dvojicemi adjektiv, užíjte je ve vhodném spojení a pokuste se vytvořit další dvojice.*
- čistící/čisticí, leštící/lešticí, honící/honicí, hasící/hasicí, balící/balící

2c) Adjektiva pasivní možnosti (sklonu)

- znamená „je možné s nimi činit to, co vyjadřuje fundující sloveso“
- **PRODUKTIVNÍ FORMANTY:** -teln-ý (dělitelný, léčitelný, měřitelný, vychovatelný), varianta -iteln-ý (viditelný)
- **DALŠÍ FORMANT:** -n-ý (dojný, orný)

Úkol

- *Utvořte adjektiva pasivní možnosti od daných sloves:*
- sloučit, hmatat, cítit, využít, měřit, kontrolovat, poddat se, být, slyšet, obchodovat, léčit, kout

2d) Adjektiva široce dějově vztahová

- nemají jasný významový příznak, široce vztahová
- ve většině případů mohou být fundujícími slovy jak slovesa, tak i dějová substantiva, určení fundujícího slova je problematické
- někdy nejsou samostatně vydělována
- FORMANTY (VŠECHNY PRODUKTIVNÍ): -n-ý (berný, branný, nápadný, netečný, záživný), -n-í (těžní, trestní, kupní, investiční- cizí), -ov-ý , pojí se s dějovými jmény (proudový, růstový, pohybový)

3a) Adjektiva kategorie slučovací

- poměrně hojně zastoupena
- TŘI TYPY:
- typ hluchoněmý – omezeně produktivní, obě složky tvoří velmi těsnou významovou jednotu, psaní dohromady! (sladkokyselý, písčitohlinitý)
- typ ostravsko-karvinský – produktivní, obě složky si uchovávají jistou významovou samostatnost, píšeme se spojovníkem (rosicko-ostavská (pánev), zahradnicko-ovocnářský (závod))
- typ česko-německý – produktivní, od předchozího typu se liší tím, že mezi složkami je vztah vzájemnosti (rusko-japonská válka, = válka mezi Ruskem a Japonskem, česko-anglický slovník = překlad mezi češtinou a angličtinou)

3b) Adjektiva adaptovaná z cizích přídavných jmen

- slovotvorná i mluvnická adaptace cizích adjektiv
- adjektiva od adjektiv
- PŘEDEVŠÍM FORMANT -n-í (absurdní, apartní, stabilní, iluzorní, inteligentní)
 - zařazuje ke vzoru jarní
- DALŠÍ FORMANTY: -n-ý (abstraktný, moderný – Masaryk, Šalda)
- dnes zcela zastaralý, objevuje se pouze u slova reálný
- -ck-ý (analytický, nacionalistický), -ov-ý (kárový, hovor. fajnový, férový)

4. Deadverbiální adjektiva

- těsně spjata s kategorií transpoziční
- tvoří se od příslovci místa a času (zdejší, nyníjší)
- od spojení předložky a substantiva (zákeřný, dočasný)